

Att främja hbtq-personers lika rättigheter och möjligheter

Förutsättningar och exempel

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. Publikationen kan också tas fram i alternativt format på begäran.
Frågor om alternativa format skickas till alternativaformat@socialstyrelsen.se.

ISBN 978-91-7555-291-0
Artikelnummer 2015-3-14

Foto RFSL
Publicerad www.socialstyrelsen.se, mars 2015

Förord

Regeringen introducerade 2014 en strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Med anledning av strategin har regeringen utsett fem strategiska myndigheter som fått särskilda uppdrag att främja homosexuella, bisexuella, transpersoners och queera personers (hbtq) lika rättigheter och möjligheter i det svenska samhället.

Socialstyrelsen har fått i uppgift att:

- Anordna en konferens med hbtq-tema
- Utforma en exempelsamling hur olika verksamheter har arbetat för att inkludera ett hbtq-perspektiv
- Informera kommuner och landsting om regeringens satsning på hbtq-frågor och kunskapshöjande insatser.

Konferensen *Hbtq-perspektivet i teori och praktik* hölls i Stockholm i december 2014. Denna exempelsamling baseras bland annat på material från konferensen. Konferensen arrangerades i samverkan med Diskrimineringsombudsmannen (DO), Folkhälsomyndigheten, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Statens kulturråd (Kulturrådet), Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter (RFSL) och RFSL Ungdom. Dessa samarbetspartners har även varit behjälpliga med att föreslå verksamheter till exempelsamlingen.

Exempelsamlingen inleds med regeringens strategi och RFSL:s kommunundersökning samt exempel på nationella utbildningar och kunskapsunderlag. Därefter presenteras exempel från projekt och verksamheter som arbetat med att inkludera ett hbtq-perspektiv.

Målgruppen för denna skrift är personal som är ansvarig för hbtq-frågor inom kommuner och landsting. Även andra intresserade inom offentlig sektor, olika organisationer eller inom politiken kan ha nytta av materialet.

Materialet har sammanställts av Birgitta Freij. Projektledare har varit Elisabet Svedberg.

Lars-Erik Holm
Generaldirektör

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Förkortningar och förklaringar	8
Situationen för hbtq-personer 2014.....	10
Utbildning för ökad hbtq-kompetens	14
Kunskapsstöd	16
Utbildningsmaterial om bemötande	16
Kunskapsstöd om könsdysfori.....	16
Kunskapsstöd om transpersoner.....	16
Policydokument som stöd för lokalt arbete	18
HBTQ-perspektiv i verksamheter	20
Verksamhet för unga	20
Boende och service för äldre	26
Idrott.....	29
Kultur	32
Referenser	35
Bilaga 1 HBT-certifierade verksamheter	41
Bilaga 2 Hbtq genom tiderna	48

Sammanfattning

Den kunskap och de erfarenheter som redovisas i denna rapport har antingen förmedlats på Socialstyrelsens konferens om hbtq-perspektivet i teori och praktik, som hölls 2014, eller har lyfts fram av myndigheter, kommuner, landsting eller organisationer som Socialstyrelsen samarbetat med kring regeringens hbtq-strategi. Det råder samstämmighet om att ett antal förutsättningar och krav är viktiga för att inkludera ett hbtq-perspektiv i olika verksamheter:

- *Hög hbtq-kompetens och ett gott bemötande* är återkommande krav på personal inom vård, skola och omsorg, hos olika myndigheter och på ledare inom förenings- och kulturliv.
- *Belys hbtq-perspektivet inom styrning och ledning* - ett stöd för lokalt och regionalt utvecklingsarbete. Policydokument kan ge stöd till verksamheterna.
- *Förskola och skola* är viktiga arenor för att ge barn och ungdomar goda uppväxtvillkor, med normer och rutiner som inkluderar hbtq-ungdomarna.
- *Trygga mötesplatser* behövs så att hbtq-ungdomar kan träffas på lika villkor, få möjlighet att bygga egna nätverk och skaffa sig positiva förebilder inför vuxenlivet.
- Det saknas *jourverksamhet och skyddat boende* för hbtq-personer.
- Det behövs *långsiktiga ekonomiska lösningar* till hbtq-organisationer för en hållbar verksamhetsutveckling så de kan möta målgruppens behov.
- För äldre hbtq-personer behövs *särskilt boende och hemtjänst* med hbtq-kompetens.
- Ett *könsneutralt språk* kan göra stor skillnad.
- *Enkla åtgärder*: låt regnbågssymbolen synas i myndigheters eller föreningslokaler, se till att blanketter har ett tredje könsalternativ, se till att biblioteken samlar och gör hbtq-litteratur lättillgänglig.

Exempelsamlingen visar även på behovet av ytterligare kunskap, fortsatta studier och information om hbtq-frågor. I detta sammanhang kan särskilt transpersoners situation nämnas.

Det saknas i stor utsträckning forskning om gruppen äldre hbtq-personer och deras behov av vård och omsorg. Inom äldreomsorgen behövs hbtq-alternativ för äldres valmöjlighet.

Även inom idrotten finns stora möjligheter att påverka attityder och fördomar, liksom inom kulturen som har unika möjligheter att påverka, både känslomässigt och politiskt.

Regeringens strategi är ett första och viktigt led i arbetet för lika möjligheter och rättigheter för hbtq-personer. Strategin kommer att följas upp 2017.

Förkortningar och förklaringar

Bisexualitet	En sexuell läggning där en person attraheras av någon annan oavsett den andra personens kön
Bris	Barnens Rätt i Samhället
Cis-person	En person som identifierar sig med sitt biologiska och juridiska kön, cis kommer från latinet och betyder "på samma sida"
Cutting edge	Utvecklingsledande, det nyaste, senaste eller mest trendiga inom ett område
DO	Diskrimineringsombudsmannen
EGLSF	The European Gay & Lesbian Sport Federation
EU	Europeiska Unionen
FoU	Forskning och utveckling
FPES	Full Personality Expression Sweden (transförening)
Hatbrott	Att en enskild person eller en grupp människor blir angripna till exempel p.g.a. etnisk bakgrund, religion, sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck
Hbt	Samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella och transpersoner
Hbtq	Samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella, trans- och queer-personer
Hen	Ett könsneutralt pronomen
Heteronormen	Uppfattningen att heterosexualitet är det normala och naturliga och allt annat är avvikelser
Heterosexualitet	En sexuell läggning där en person attraheras av någon av motsatt kön
HomO	Ombudsman mot diskriminering p.g.a. sexuell läggning (numera DO)
Homofobi	En uppfattning eller värdering som uttrycker en starkt negativ syn på homosexualitet, homosexuella eller bisexuella personer
Homosexualitet	En sexuell läggning där en person attraheras av någon av samma kön
Komma ut	Att berätta om sin sexuella läggning
Kunskapsöversikt	I en kunskapsöversikt eller kunskapssammanställning har den aktuella forskningen inom ett område samlats
Könsdysfori	Ett tillstånd där kroppen, könsidentiteten och det tilldelade juridiska könet inte stämmer överens och personen lider av detta. Det vanligaste är att personen har en könsidentitet i det motsatta könet och därför önskar genomgå en juridisk och ofta även en medicinsk könskorrigerande (transsexualism). Men en person kan lida av könsdysfori utan att ha en könsidentitet som passar in i tvåkönsnormen.
Könsidentitet	Det kön som en person känner sig som och väljer att identifiera sig med

Könskonträrt namn	Motsatt namn, exempelvis att en kvinna kan anta ett mansnamn
Könsuttryck	Hur en person uttrycker sitt kön, t.ex. med kroppsspråk, kläder, röst, socialt beteende
Lgbt	Engelsk förkortning: lesbian, gay, bisexual and transgender
Lgbtiq	Engelsk förkortning: lesbian, gay, bisexual, transgender, intersex and queer people
Lhbtq	Samlingsbegrepp för lesbiska, homosexuella, bisexuella, trans- och queerpersoner
Normer	Oskrivna regler, traditioner, seder och bruk, "det normala"
Normkritisk	En ansats att granska och ifrågasätta rådande normer
RF	Riksidrottsförbundet, en samlade organisation för svensk idrott
RFSL	Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter (Förbundet kallade sig vid bildandet 1950 för Riksförbundet för Sexuellt Likaberättigande)
RFSU	Riksförbundet för sexuell upplysning
Sexuell läggning	Ett samlingsord för hetero-, homo- och bisexualitet
SKL	Sveriges Kommuner och Landsting
Skyddsfaktor	En faktor som kan dämpa eller motverka en risk (motsatsen är riskfaktor)
Transfobi	En uppfattning eller värdering som uttrycker en starkt negativ syn på transpersoner
Transperson	Ett paraplybegrepp för personer som med könsidentitet eller könsuttryck avviker från normen, t.ex. transvestiter, transsexuella
Transsexualism	Se <i>Könsdysfori</i>
Transvestit	En person som använder ett annat köns könsuttryck
Queer	Ett begrepp med flera betydelser: ett förhållningssätt som ifrågasätter heteronormen; kan för en person betyda viljan att inkludera alla kön och sexuella läggningar eller att inte behöva identifiera eller definiera sig

Situationen för hbtq-personer 2014

Regeringen presenterade 2014 en strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck och har med anledning av detta beslut fördelat särskilda uppdrag till strategiska myndigheter. Dessa myndigheter är Diskrimineringsombudsmannen, Folkhälsomyndigheten, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, Socialstyrelsen och Statens kulturråd [1].

Situationen för hbtq-personer år 2014 beskrivs här i huvudsak utifrån regeringens strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck samt RFSL:s kommunundersökning. En bild av historiken utifrån lagändringar finns i bilaga 2.

I denna text har begreppet hbtq använts genomgående, även om det i bakgrundsmaterialet står hbt eller någon annan förkortning.

Regeringens strategi

Regeringen lanserade i början av år 2014 en strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck [1]. Det var första gången som en samlad strategi, som ett led i arbetet för lika möjligheter och rättigheter för hbtq-personer, antogs. Strategin kommer att följas upp under 2017.

Regeringens strategi beskriver situationen för hbtq-personer, definierar sex olika fokusområden med tillhörande strategiska myndigheter samt anger mål och ambition för varje fokusområde. Regeringen konstaterar att hbtq-personer utsätts för hot om våld och våld i det svenska samhället i betydligt högre omfattning än heterosexuella och cis-personer och att ohälsa, särskilt den psykiska ohälsan, är högre för gruppen hbtq-personer än för den heterosexuella delen av befolkningen. Det påpekas att de flesta hbtq-personer mår bra och har goda livsvillkor och att förhållandena i Sverige jämfört med många andra länder är goda. Det betonas vidare att det är oacceptabelt att hbtq-personer utsätts för diskriminering eller kränkningar och därför behövs förbättringar inom flera områden.

Sverige är som land engagerat i arbetet för mänskliga rättigheter, både nationellt och internationellt. Inom EU och Europarådet, exempelvis, pågår arbete för skydd mot diskriminering av hbtq-personer och för bekräftelse av hbtq-personers rättigheter.

Det är en styrka och ett stöd för det regionala och lokala arbetet att ha en nationell strategi som grund och att strategiska myndigheter genomför uppdrag och verkar på nationell nivå för att bidra till att mål och ambitioner förverkligas.

Strategins fokusområden är:

- Våld, diskriminering och andra kränkningar
- Unga hbtq-personer
- Hälsa, vård och sociala tjänster
- Privat- och familjeliv
- Kulturområdet
- Det civila samhället.

Våld, diskriminering och andra kränkningar

Strategisk myndighet: Diskrimineringsombudsmannen.

Regeringen beskriver i sin strategi att hbtq-personer är en grupp som riskerar att utsättas för hot, våld och andra kränkningar i högre grad än heterosexuella eller cis-personer. Exempel som hatbrott, hedersrelaterat våld eller när barn och unga utsätts för kränkningar och våld av vårdnadshavare eller andra närstående kopplat till sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck speglar hbtq-personers särskilda utsatthet [2]. Det finns ett mörkertal då anmälningsbenägenhet och förtroende för olika myndigheter kan variera både mellan grupper och mellan personer. Även myndigheters mätmetoder och rubricering av brott spelar roll för hur statistiken kan komma att se ut och därmed hur verkligheten beskrivs [1].

I diskrimineringsombudsmannens grunduppdrag ingår att arbeta för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck [3]. Att arbeta strategiskt med att synliggöra kopplingen mellan individuella kränkningar och diskriminerande strukturer kräver analys och samverkan mellan experter och berörda företrädare för myndigheter och organisationer. Utan kunskap om hur situationen ser ut kan det vara svårt att agera främjande för lika rättigheter och möjligheter för hbtq-personer. Visionen är ett samhälle utan diskriminering.

Unga hbtq-personer

Strategisk myndighet: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Livsvillkoren för unga människor kan komma att prägla resten av deras liv. Att förebygga risker som utanförskap, ohälsa och utsatthet för brott är viktiga uppgifter för samhället [1]. Ungdomsstyrelsen (numera Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor) lyfte i sin rapport *Hon hen han* (2010) fram att hbtq-ungdomar generellt har sämre hälsa än befolkningen i övrigt. Exempelvis är andelen unga homo- och bisexuella som mår psykiskt dåligt högre än bland unga heterosexuella. Många unga hbtq-personer som har gjort en anmälan är missnöjda med det bemötande de har fått hos polisen. Även personal inom hälso- och sjukvård, socialtjänst och skola har ibland visat ett icke professionellt bemötande där unga människor känt sig kränkta eller diskriminerade [2]. Ett oprofessionellt bemötande kan leda till en lägre tillit för samhällets institutioner som i sin tur kan innebära att unga hbtq-personer tvekar att ta kontakt med myndigheter när det behövs.

Regeringens strategi betonar en öppen och inkluderande skola och tillgång till fritidsverksamheter som grundläggande förutsättningar i hbtq-ungdomars liv [1].

Hälsa, vård och sociala tjänster

Strategiska myndigheter: Folkhälsomyndigheten och Socialstyrelsen.

God hälsa, ökad jämlikhet inom vården och delaktighet i samhällslivet gäller för alla medborgare oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck, men det finns grupper i samhället som är utsatta för större hälsorisker än andra. Till exempel är andelen hbtq-personer med psykisk ohälsa, självmordstankar och självmordsförsök betydligt större än i den genomsnittliga befolkningen, särskilt bland unga hbtq-personer [4]. Inom hbtq-gruppen särskiljer sig transpersoner ytterligare när det gäller sämre psykisk hälsa än genomsnittliga befolkningen. Kunskap om och bemötande av hbtq-personer inom både hälso- och sjukvård och socialtjänst är viktiga utvecklingsområden, där särskilt kunskapen om transpersoner kan vara begränsad. Regeringen markerar i strategin behovet av ökad hbtq-kompetens inom den offentliga sektorn [1].

Privat- och familjeliv

Här finns ingen strategisk myndighet utsedd; beroende på fråga kan skilda myndigheter ha ett ansvar.

Lagstiftade rättigheter har fortlöpande förstärkts för hbtq-personer. Inom familjelagstiftningen är numera regler för sammanboende, äktenskap och adoption lika oberoende av om paret är av samma eller av olika kön. En annan aspekt är respekt för privatlivet. Det förekommer till exempel att personer som ändrat könstillhörighet kan uppleva problem med handlingar som behöver visas i olika sammanhang, där namnet på handlingen inte längre överensstämmer med namnet man presenterat sig med. Även personnummer kan vara en känslig uppgift att lämna [1].

Kulturområdet

Strategisk myndighet: Statens kulturråd.

Inom konst och kultur finns möjligheter att synliggöra och utmana normer, att verka för öppenhet och diskussion och ett mer inkluderande samhälle. Fördomar behöver lyftas fram och bemötas för att inte begränsa människor eller grupper. Inom kulturområdet kan hbtq-perspektivet bevakas och framhållas inom olika konstarter för att bidra till ökad kunskap och medvetenhet och för att ta ytterligare steg mot målet att göra kulturlivet tillgängligt för alla. Kultur kan vara en möjlighet och ett medel att skapa ett öppnare och mer inkluderande samhälle. Genom att utmana, förmår konst och kultur ibland att ifrågasätta rådande normer och skapa debatt. Kulturinslag kan även fylla funktionen att motverka fördomar, exempelvis mot homosexuella personer eller transpersoner, och i stället visa på mångfaldsperspektivet [1].

Det civila samhället

Här finns ingen strategisk myndighet utsedd, men Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor finns nämnd som ansvarig för att bland annat vara en kunskapsbank vad gäller det civila samhället.

Ett aktivt deltagande i samhällslivet och känslan av att kunna påverka sin situation och sina levnadsförhållanden är viktiga förutsättningar för ett gott och meningsfullt liv för alla medborgare. Bristande inflytande och sämre livsvillkor kan bidra till både ohälsa och utanförskap. I regeringens strategi

exemplifieras föreningsliv och idrott som viktiga aktiviteter för människor att träffas. Många hbtq-personer känner sig inte naturligt inkluderade i verksamheter som företräder en stark heteronorm. Hbtq-organisationers egen verksamhet och förändringsarbete fyller en stor funktion att stödja hbtq-personers möjligheter och rättigheter att delta i samhällslivet på lika villkor [1].

RFSL:s kommunundersökning

RFSL arbetar för att homosexuella, bisexuella, transpersoner och andra personer med queera uttryck och identiteter ska ha lika möjligheter, skyldigheter och rättigheter som alla andra.

RFSL har 1998, 2006 och 2014 genomfört en enkätundersökning om kommunernas arbete med hbtq-frågor. I den senaste undersökningen inkom svar från 214 av 290 kommuner [5]. SKL har varit delaktig i att utarbeta frågorna, som omfattade områdena *Kommunens verksamhet, Skolan, Utbildningsinsatser, Hbtq-samhällets infrastruktur, Utsatthet för hatbrott och Attityden till hbtq-personer*. Kommunerna har rankats utifrån sina svar. RFSL:s rapport bygger delvis på kommunernas svar, delvis på annat material, exempelvis har *Attityden till hbtq-personer* undersökts av ett fristående researchföretag. Bäst betyg för arbetet med hbtq-frågor sammantaget får kommunerna Göteborg, Växjö och Malmö.

RFSL konstaterar sammanfattningsvis i rapporten att hbtq-frågor i allmänhet är ett försummat område i de flesta kommuner, men framhåller också att det har skett förbättringar sedan den förra enkäten år 2006, exempelvis inom områden som bemötande av och service till hbtq-personer. RFSL kommenterar vidare att det oftast är större kommuner som redovisat ett mer grundläggande arbete för hbtq-samhället. RFSL lämnar bland annat följande rekommendationer till kommunerna med anledning av rapporten:

- Inkludera sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck i styr- och plandokument.
- Erbjud kompetenshöjning till personal för ett bättre bemötande av och service till hbtq-personer.
- Ha beredskap för att kunna erbjuda skyddat boende till hbtq-personer som behöver det.
- Starta fler särskilda verksamheter för hbtq-ungdomar och äldre hbtq-personer.
- Ge ideella organisationer, som tar emot kommunal finansiering, i uppdrag att visa hur de agerar för att motverka diskriminering och kränkande behandling på grund av sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck.
- Utforma kommunens blanketter könsneutralt med ett tredje alternativ för kön, ”annat/inget kön”.
- Ordna så att det i kommunens idrottsanläggningar finns omklädningsmöjligheter i trygg miljö för transpersoner.
- Säkerställ att skolor använder läromedel som inkluderar hbtq-frågor på ett icke-heteronormativt sätt.

Utbildning för ökad hbtq-kompetens

Hbtq-certifiering

Sedan 2008 erbjuder RFSL en utbildning som leder till hbtq-certifiering. Utbildningens syfte är att bidra till såväl en god arbetsmiljö för personalen som ett förbättrat bemötande av klienter, brukare och patienter utifrån ett hbtq-perspektiv. Certifieringen bidrar till att synliggöra hbtq-kompetensen och visar dessutom att ett systematiskt arbete har genomförts för att ge de anställda kunskap och verktyg i det dagliga arbetet [6].

Chefer och personal betonar i olika sammanhang att bemötande, kunskap och kompetensutveckling är väsentliga förutsättningar för att se hbtq-frågor ur ett mångfaldsperspektiv och inte begränsa dem till särfrågor.

Förbundet menar att en inkluderande arbetsmiljö kan medverka till förbättrad hälsa hos personalen och utveckling av arbetet. Certifieringen gäller i tre år. Därefter kan en ny prövning göras och certifikat utfärdas för ytterligare en period. RFSL har certifierat mer än 150 verksamheter (se bilaga 1). I bilagan ges exempel på arbetsplatser runt om i landet och inom olika områden där personal har utbildat sig och organisationen blivit hbtq-certifierad. Verksamheter för barn och unga inom både kommun och landsting är i majoritet, men även andra sektorer finns representerade. Inom socialtjänsten finns exempel på hbtq-certifierade sektorer som olika behandlingsenheter, familjecentraler, familjerådgivning med flera.

Inom hälso- och sjukvården finns det hbtq-certifierade vårdcentraler, mödravårdsmottagningar, barnavårdscentraler, psykiatriska mottagningar med flera. Ett annat exempel på hbtq-certifierad verksamhet inom landstinget är mottagningar inom folktandvården.

På lasarettet i Enköping har man tagit ett helhetsgrepp och planerar att hbtq-certifiera samtliga verksamhetsgrenar. Först ut var medicinmottagningen, våren 2013. Snart har ett tjugotal enheter och avdelningar certifierats och nyligen fick kommunikationsenheten, gynekologmottagningen och HR-enheten sina certifikat. Hbtq-certifieringen är ett långsiktigt åtagande och det kommer att ta några år att utbilda all personal [7].

Kriterier för hbtq-certifiering

Det finns ett antal kriterier för hbtq-certifiering som arbetsgivaren förbinder sig att uppfylla för att skapa långsiktig hållbarhet, där en genomförandeplan som innehåller utbildning och internt utvecklingsarbete ska följas. Utbildningen tar sex till åtta månader att genomföra. Uppdragsgivaren ska [6]:

- Ge alla anställda grundläggande kunskaper i hbtq-frågor och fördjupade kunskaper inom betydelsefulla delar av verksamheten.
- Sträva efter en öppen och inkluderande arbetsmiljö med ett hbtq-perspektiv.

- Arbeta för ett respektfullt bemötande av brukare, klienter eller patienter utifrån ett hbtq-perspektiv.
- Utarbeta och förankra en plan för arbetet med attityder kring hbtq-frågor samt en annan plan för hantering av klagomål, diskriminering och andra relaterade frågor.
- Göra en kvalitetsgranskning under certifieringstiden i enlighet med överenskommen plan.

Hbtq-diplomering

Adlon kunskapscentrum erbjuder hbtq-utbildning för personal inom hälso- och sjukvården. Tre landsting och fem regioner samarbetar i Adlongruppen och stöds ekonomiskt av Folkhälsomyndigheten. Ett mål är att öka kunskapen och kompetensen hos sjukvårdspersonal kring sexuell hälsa, hiv och sexuellt överförbara sjukdomar. Andra mål är att förhindra diskriminering och att ge alla patienter god vård oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Adlon utbildningsprogram har som huvudsyfte att öka hbtq-kompetensen hos hälso- och sjukvårdspersonal samt att förbättra bemötande och arbetsmiljö [8]. Diplomeringen gäller för tre år. Därefter kan personalen gå igenom en webbutbildning och om kraven då uppfylls kan verksamheten omdiplomeras för ytterligare tre år.

Närhälsan, som den offentliga primärvården i Västra Götalandsregionen numera kallas, har som mål att ge personalen vid samtliga mottagningar hbtq-kompetens. I denna satsning är redan ett 80-tal mottagningar diplome- rade (2015). Syftet med utbildningen är att ge kunskap om hbtq-personers hälsosituation och rättigheter och förmedla en medvetenhet om heteronormen för att förbättra arbetsmiljön för hbtq-personer och bemötandet av hbtq-patienter [9].

Kunskapsstöd

Utbildningsmaterial om bemötande

Socialstyrelsen har i samverkan med DO och i samråd med SKL laserat ett utbildningsmaterial, *Att mötas i hälso- och sjukvård* (2015), som handlar om bemötande och jämlik vård. Det finns stora hälsoskillnader bland grupper i befolkningen och faktorer som ålder, funktionsnedsättning, etnisk tillhörighet, kön, sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck kan påverka både bemötandet och den vård som patienten får. Utbildningsmaterialet är tänkt som ett stöd till hälso- och sjukvårdspersonal för reflektioner och systematiskt förbättringsarbete när det gäller jämlika villkor, patienten i fokus och bemötande [10].

Kunskapsstöd om könsdysfori

Vid födelsen registreras alla barn utifrån kön. När en persons könsidentitet helt eller delvis avviker från detta kön, kan det orsaka ett stort lidande hos personen. Detta kallas idag för könsdysfori.

Det förekommer stora regionala skillnader när det gäller vård och behandling av personer med könsdysfori. Det har även saknats nationella kunskapsöversikter och mer omfattande vårdprogram som vägledning för hälso- och sjukvården. För att erbjuda mer likvärdig och samtidigt bättre individanpassad vård och behandling har Socialstyrelsen tagit fram två kunskapsstöd till professionen; det ena har barn och ungdomar som målgrupp [11], det andra vuxna [12]. Kunskapsstöden publiceras under april månad 2015.

Informationsmaterial som upplyser personer med könsdysfori om rättigheter och möjligheter till vård och behandling har saknats. Inte heller har det funnits information till personal inom primärvården om könsdysforins utmärkande drag eller om bemötande av dessa patienter. Socialstyrelsen tar fram relevant information som kommer att publiceras i juni 2015.

Kunskapsstöd om transpersoner

År 2005 redovisade Statens folkhälsoinstitut (numera Folkhälsomyndigheten) resultatet av en enkätundersökning om hälsosituationen för transpersoner som särskilt visade på stor andel psykisk ohälsa bland unga transpersoner [13]. Ett par år senare (2008) utarbetades på initiativ av samma myndighet en kunskapsöversikt om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa. Författarna skriver i sitt förord att kunskapen om transpersoner är begränsad, beroende på att transpersonsfenomenet i många avseenden är tabubelagt och att de studier som finns om transpersoner ofta har metodologiska brister på grund av litet urval och stort bortfall [14].

I kunskapsöversikten föreslås förbättringsåtgärder för hbtq-personer genom:

- Lagstiftning
- Utbildningsinsatser
- Ökad forskning
- Mer internationellt samarbetet kring hbtq-identiteter (t.ex. vilken betydelse kultur och historisk bakgrund kan ha)
- Stöd till ungdomsmottagningar.

En enkätundersökning om transpersoners hälsa har genomförts av Folkhälsomyndigheten under hösten 2014 och kommer att redovisas i juni 2015.

Policydokument som stöd för lokalt arbete

Flera kommuner och landsting har utarbetat olika policy- och plandokument där hbtq-perspektivet har uppmärksammats och parallellt har ibland samrådsgrupper inrättats. Sådana dokument ger lokala och regionala verksamheter ett politiskt stöd att implementera och förverkliga förändringar och förbättringar för hbtq-personer. Kommuner och landsting hanterar ofta hbtq-frågorna inom ramen för rättighetsfrågor eller jämställdhet och tar upp dem i personalpolitiska program, folkhälsoplaner eller liknande policydokument.

Västra Götalandsregionen har en rättighetskommitté som varje kvartal träffar RFSL Borås, RFSL Göteborg, RFSL Skaraborg, transföreningen FPES och queerföreningen Vox Vulgi för diskussion och samråd om aktuella hbtq-frågor. Exempel på förbättringsområden som diskuteras inom hälso- och sjukvården är service, bemötande och språkbruk. Hur hbtq-perspektivet kan inordnas i utbildning, information eller upphandling är andra utvecklingsområden. Grunden för kommitténs arbete är mänskliga rättigheter och syftet är att förhindra att patienter diskrimineras på grund av kön, ålder, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck [15].

I en lägesrapport från 2014, *Normbrytande liv i Göteborg*, beskrivs hur det är att leva som hbtq-person i Göteborg. Staden har den politiska ambitionen att aktivt arbeta med mänskliga rättigheter och här ingår hbtq-frågor. År 2013 inrättades enligt rapporten det första hbtq-rådet i landet, ett forum för diskussion och samråd mellan kommunstyrelsen och hbtq-samhället i Göteborg [16].

I lägesrapporten kommer ett antal personer från hbtq-samhället till tals via sina livsberättelser; en del är anställda inom Göteborgs Stad och återger erfarenheter utifrån sina yrkespositioner. Nästan alla berättare tar upp heteronormen, som man måste förhålla sig till och som kan ta sig olika uttryck. Dubbelliv och öppenhet, bemötande av olika slag, utsatthet, diskriminering och våld är andra inslag i livsbeskrivningarna. Avsikten med rapporten är att den ska ligga till grund för hbtq-rådets arbete och medverka till ett systematiskt arbete med hbtq-frågor. Skolan är en mycket viktig aktör för hbtq-ungdomar och den föreslås därför få särskild uppmärksamhet.

Rapporten avslutas med ett antal rekommendationer eller förbättringsområden, exempelvis:

- Utbildning om hbtq-frågor, särskilt i brukarnära verksamheter
- Mötesplatser för hbtq-personer, unga såväl som gamla
- Trygga omklädningsrum på fritidsanläggningar
- Jourverksamhet och skyddat boende för hbtq-personer
- Långsiktiga bidrag till hbtq-organisationer
- Förslag på forskningsämnen för att öka kunskapen om hbtq-personers livsvillkor.

Malmö stad har en strategisk plan att motverka diskriminering och en handlingsplan för arbete med sexuell hälsa [17,18]. Båda dokumenten har ett normkritiskt perspektiv och omfattar hbtq-frågor.

Stockholms läns landsting fattade 2011 beslut om en hbtq-policy som ska gälla för åren 2012 – 2016. Landstinget i Stockholms län har en vision att all personal ska främja allas lika värde inom hälso- och sjukvården och därmed möta patienten med empati, respekt och professionalitet. Det finns tre mål för hbtq-policyn: synliggörande, kompetens och bemötande. För varje mål har en vision formulerats och indikatorer har definierats för uppföljning och utvärdering. Varje verksamhet har sedan ansvar för att upprätta handlingsplaner och vidta åtgärder som årligen ska redovisas. Policyn har ett normkritiskt perspektiv [19].

HBTQ-perspektiv i verksamheter

Inledningsvis under varje rubrik redovisas först allmän kunskap därefter följer exempel på verksamheter och projekt. Exempelen kommer från kommuner, landsting och organisationer och visar hur man arbetat för att inkludera ett hbtq-perspektiv inom ett antal olika verksamheter. Erfarenheter, lärdomar eller förbättringsområden redovisas.

Flera av exemplen är hämtade från seminariedelen på Socialstyrelsens konferens *Hbtq-perspektivet i teori och praktik* eller har föreslagits av Socialstyrelsens samarbetspartners kring konferensen. Även verksamheter som har uppmärksammats i andra sammanhang har lyfts fram. Dessa exempel kan samlat fungera som tips och inspirera andra till fortsatt utveckling.

De verksamheter som beskrivs varierar i omfattning och har funnits till under olika lång tid. Några befinner sig på projektstadiet medan andra är utvärderade. Exempelsamlingen ger ingen heltäckande bild. Det finns med all säkerhet många verksamheter ute i landet som gör ett lika bra arbete, men som inte omnämns här.

Verksamhet för unga

I sin strategi framhåller regeringen en *inkluderande skola* och tillgång till *trygga fritidsverksamheter* som basala förutsättningar för hbtq-ungdomars uppväxtvillkor.

Barn – förskola och skola

Skola och förskola är miljöer med alldeles särskilda förutsättningar att nå barn och ungdomar eftersom lärare och andra vuxna möter de unga dagligen och under en längre tidsperiod. Skyddsfaktorer för barn och unga är [20]:

- god kontakt med föräldrar eller någon annan vuxen om föräldrakraften sviktar eller om föräldrarna inte finns där
- god hälsa
- bra erfarenheter av förskola och skola
- goda skolresultat
- positiva kamratkontakter
- upplevelsen av att ha kontroll över sitt liv
- god självkänsla.

För att bidra till goda uppväxtvillkor krävs en hel del av skolmiljön, bland annat att aktivt motverka aggressivitet och mobbningstendenser och ha engagerade lärare som erbjuder undervisning av hög kvalitet. En god utbildning rustar unga människor för vuxenlivet.

Skolan spelar alltså en stor och viktig roll i unga människors liv. För många barn och unga som har problem utanför skolmiljön, till exempel i familjen, kan skolan vara en fredad omgivning. Skolan är emellertid också en riskmiljö, bland annat för mobbning, och är dessutom en plats som inte går

att välja bort [21]. Rutiner och planer mot kränkande behandling, trakasserier, hot och våld – som efterlevs och följs upp – är exempel på arbete som syftar till bättre förhållanden i skolmiljön. För unga människor har skolan en unik möjlighet att skapa en inkluderande miljö.

Landets skolor börjar uppmärksamma hbtq-certifiering. Det är annars vanligt att skolorna inbegriper hbtq-frågor i undervisning om jämställdhet eller sex och samlevnad. Ett exempel är *Porsöskolan* i Luleå, med klasserna F–6, som har ambitionen att under 2015 bli landets första hbtq-certifierade skola [22]. Ett annat exempel är *Grillska Gymnasiet* i Uppsala, som drivs av Stadsmissionens skolstiftelse och som satsar på att bli första gymnasium i landet med hbtq-certifiering [23].

Förskolan Egalia/Carl Albert

På Södermalm i Stockholm ligger sedan 2010 den kommunala förskolan Egalia/Carl Albert. Förskolans pedagogik bygger på jämställdhet och på att alla barn får tillgång till hela livsutrymmet och inte begränsas av normer för vad flickor eller pojkar ska göra. Personalen är noga med språket och undviker könsbestämmande ord (hon, han) eller kategoriserande benämningar (lugn, hjälpsam, busig). Om barngruppen till exempel ska förberedas för ett studiebesök och man inte vet vem som tar emot, används ordet hen. Personalen strävar efter att möta barnen som individer och inte utifrån kön [24].

Projekt i förskolan

RFSL drev under åren 2009–2012 ett arvsfondsprojekt tillsammans med Kommunal, Lärarförbundet, Nacka kommun, Skolverket och Vardagens Dramatik som handlade om Barn i regnbågsfamiljer, med underrubriken Ett interaktivt utbildningsmaterial för förskolan. Materialet fokuserar på hbtq-frågor och regnbågsfamiljer och vänder sig till personal och politiker i kommunerna. Eftersom barn kommer från olika miljöer och bakgrund har personalen i förskolan en viktig roll när det gäller att motverka attityder och värderingar som är kränkande eller diskriminerande. Barn lär av de vuxnas agerande och det är därför angeläget att personalen kritiskt granskar sitt arbets- och förhållningssätt, både gentemot varandra i personalgruppen och mot barnen och deras föräldrar [25]. Utbildningsmaterialet behandlar:

- Normer
- Metoder att tala om allas lika värde
- Hur förskolan kan arbeta med värderingar, attityder och frågor kring hbtq.

Skolinformation

Projektet Ett bättre HBT-Norrland genomfördes av RFSL under perioden 2006–2009. Ett problem när man gör insatser i norra Sverige är stora avstånd och därmed höga reskostnader. Tre personer har inom projektets ram rest runt i landets 19 nordligaste kommuner och informerat om och pratat hbtq-frågor med elever i grundskolans årskurs 9 och i gymnasiets klass 2. Avsikten var att sprida ett normkritiskt tänkande och att öka kunskapen om hbtq samt ge skolorna ett verktyg i form av en pärm som innehöll handledning, broschyrer och en dvd med tips och råd om hur man kan diskutera hbtq-frågor. Projektet finansierades av Allmänna arvsfonden men numera ingår skolinformationen i RFSL Nords ordinarie verksamhet [26].

Nätverk

År 2014 startade RFSL Stockholm det treåriga projektet Nätverket för Normkritiska Skolgrupper (NNSG) med stöd av Allmänna arvsfonden. RFSL Ungdom inbjöds på ett tidigt stadium att delta. Projektet ger stöd till gymnasieelever i Stockholmsområdet som vill skapa en tryggare skolmiljö genom att organisera sig på sin skola och arbeta för hbtq-rättigheter, med genusfrågor och mot rasism. Eleverna kan få handledning i att organisera sig och få hjälp med att arrangera olika aktiviteter. De elevgrupper som skapas för att arbeta med dessa frågor är tänkta att fungera ungefär som elevråd, så organisationen ska bestå även om eleverna byts ut. Nätverket anordnar också träffar med kamrater som kommit litet längre med arbetet och som kan ge tips och berätta om sina erfarenheter. Projektet erbjuder även introduktion i alternativt fördjupad kunskap om normkritik och hbtq-rättigheter. Projektledningen har en pågående diskussion med ungdomarna, bland annat om vilket stöd eleverna behöver vid sina respektive skolor [27].

Ungdomar och fritid

Fler hbtq-ungdomar än andra unga har en utsatt situation både i skolan och hemma och för dem kan trygga och tillgängliga mötesplatser och fritidsverksamheter vara en tillflykt. Bland annat av det skälet är det viktigt att hbtq-ungdomar kan träffas för att prata och stödja varandra och kunna utöka sitt nätverk.

När hbtq-ungdomar själva berättar om sin fritid anger flera av dem omständigheter som begränsar deras möjligheter. De nämner särskilt att den fysiska och psykiska hälsan påverkar vad de orkar eller vill göra. Enligt ungdomarna är det positivt att [28]:

- Själva kunna välja hur öppen man vill vara med sin läggning gentemot andra.
- Det finns mötesplatser där man kan träffa andra i samma situation.
- Ha fritidsaktiviteter där man känner sig bekväm.

- Det på idrottsanläggningar finns anpassade omklädningsrum och könsneutrala toaletter.
- Kunna hitta information på nätet.
- Ha positiva förebilder.
- Vara omgiven av vuxna som tar ansvar och har hbtq-kunskap.

Personalen på ett antal mötesplatser för hbtq-ungdomar har utarbetat tips och råd som bygger på deras erfarenheter och lärdomar från respektive verksamhet [29]. Några exempel:

- Visa ett gott bemötande så att besökarna känner sig välkomna.
- Skapa en tillåtande och god stämning.
- Gör inga antaganden om de unga utifrån egna uppfattningar.
- Skaffa kunskap om hbtq-frågor – använd inte ungdomarna som kunskapsbank.
- Gör upp med besökarna om förhållningssätt.
- Gå ”laget runt” – låt alla få säga sitt pronomen och hur de mår.
- Synliggör samhällets normer.
- Även om saker och ting går fel – fortsätt!

Liquid i Linköping

Liquid i Linköping (Linköping Queer Identity) är en träffpunkt för hbtq-ungdomar i åldern 12–19 år. Programmet på fritidsgården har haft olika teman men det har också gått bra att bara komma och äta en bit och hänga med kompisar. Det är nolltolerans mot tobak, alkohol och droger. Inte heller har diskriminering eller kränkande behandling accepterats. Besökarna har kommit från hela Östergötland [30]. Personalen på Liquid förmedlar följande lärdomar och råd:

- Det finns fler kön än bara kvinnor och män – man måste inte vara antingen kvinna eller man.
- Inget är självklart när det gäller vem som är vad.
- Fråga besökarna vilket pronomen de föredrar – hon, hen, han, den, det.
- Använd alltid det namn och pronomen en person presenterat sig med; fråga inte efter tidigare namn.
- Undrar du över något om hbtq, fråga om det går bra att få komma med dina funderingar och formulera dig allmänt. Undvik privata frågor.
- Tänk på språket – avstå från att säga ”tjena grabbar” eller använda värdeladdade ord som ”normalt” (säg vanligt) eller ”avvikande” (säg ovanligt).

Liquid startade som ett treårigt projekt med medel från Allmänna arvsfonden, Linköpings kommun och i samverkan med RFSU Linköping. Verksamheten har utvärderats 2014 med positivt resultat. Utvärderarna rekommenderade att verksamheten fortsätter, kanske som en regional angelägenhet [31].

Utvärderarna har identifierat följande framgångsfaktorer:

- Tydlig struktur i verksamheten, som i sin tur har god planering och dokumentation som grund.
- Verksamheten bygger både på aktiviteter som återkommer (att äta tillsammans) och utmaningar (läger).
- Initiativ från besökarna har tillvaratagits och omsatts till aktiviteter (olika föredrag).
- Verksamheten erbjuder ett varierat program med bildande inslag, t.ex. studiebesök och workshops.
- Personalen visar omsorg om besökarna.
- Engagerad och professionell personal.

Nedan beskrivs några fler träffpunkter för hbtq-ungdomar på olika platser i landet och med olika utformning. En del kommuner har uppdragit till RFSL-avdelningar att driva ungdomsverksamheten för hbtq-tonåringar.

Egalia i Stockholm

Egalia är en fritidsverksamhet för tonåringar som startade 2007. Den drivs av RFSL Stockholm och finansieras av Stockholm Stad. Enligt hemsidan erbjuder Egalia ett fritidshäng i normkaoset för bin, trans, homosar, queers, flator, intergenders, bögar, genderbenders eller hur man nu vill presentera sig. Egaliamodellen har en identitetsstärkande syn med tre grundförutsättningar: trygghet, kontinuitet och representation. Trygghet betyder en säker mötesplats där man kan få vara sig själv. Kontinuitet innebär att Egalia i princip har samma struktur hela tiden och är en plats som besökarna känner igen. Med representation menas att på Egalia framhålls personer som företräder hbtq-rörelsen och som ungdomarna får möjlighet att identifiera sig med [32].

Iris på Lidingö

Iris är en träffpunkt för unga hbtq-personer i åldern 13–25 år. Syftet är en trygg och fördomsfri mötesplats. Syskon, vänner eller andra som vill lära sig mer om hbtq-frågor är välkomna hit. Förutom att träffas finns olika aktiviteter som film, föreläsningar, eget skapande, men att umgås och prata är också ett alternativ [33].

Café Bfree i Karlstad

På Café Bfree kan hbtq-ungdomar från 13 år och uppåt mötas. Det finns möjlighet till läxhjälp, ibland lagar man mat tillsammans, det går att spela spel eller att bara umgås [34].

HaBiTat Q i Malmö

HaBiTat Q är ett fritidshäng för hbtq-ungdomar i åldern 13–20 år som drivs av RFSL och RFSL Ungdom på uppdrag av Malmö stad. Ungdomarna träffas, fikar och umgås, ser på film. Ibland arrangeras workshops. Man får gärna ta med en kompis. RFSL har också uppdrag att utbilda personal inom fritidssektorn [35].

Gays i Angered

En gång i veckan träffas GIA – Gays i Angered – hbtq-personer mellan 13 och 30 år. GIA är tänkt som en frizon där alla som kommer kan slappna av och umgås. Man berättar inte för utomstående vem som är med i gruppen [36].

Ungdomsmottagningar

Många ungdomar söker sig till ungdomsmottagningen för att diskutera och få råd och svar på frågor som rör preventivmedel, sex, relationer med mera. En hel del ungdomsmottagningar på olika håll i landet har skaffat särskild hbtq-kompetens.

Många hbtq-ungdomar mår sämre än andra ungdomar och deras ohälsa påverkar vardagen. Flera unga hbtq-personer har dålig självkänsla och låga förväntningar inför framtiden på grund av att de har upplevt mobbning, trakasserier och kränkningar. Åtskilliga har mött bristande kompetens eller otillräckligt stöd i vuxenvärlden, till exempel från personal i skolan och sjukvården. Ytterligare en aspekt är skillnader i kulturell bakgrund, eftersom än mer traditionella förväntningar kan förekomma [21].

UMO – en ungdomsmottagning på nätet

För att ge ungdomar tillgång till information och material när som helst på dygnet när frågorna dyker upp, har UMO skapats. Det är en webbaserad ungdomsmottagning som drivs av Stockholms läns landsting på uppdrag av samtliga landsting och regioner i landet. UMO samarbetar med många andra, som RFSL ungdom, RFSU, Bris med flera. Syftet är att ge unga mellan 13 och 25 år lättillgängligt och kvalitetssäkrat material om hälsa, sex och relationer [37].

Hbtq-café i Åmål

För att stödja hbtq-ungdomarna började personalen på ungdomsmottagningen i Åmål att arbeta mer utåtriktat, bland annat med en hbtq-utbildning för alla i årskurs 9. De ändrade den fysiska miljön i mottagningens väntrum, regnbågsflaggan sattes upp och böcker och affischer speglade alla sorters kärlek. År 2010 startades ett hbtq-café inom ordinarie budget och med ett begränsat öppethållande en gång i månaden. Erfarenheten är att caféverksamheten fyller sin uppgift som mötesplats, särskilt för en kärngrupp av ungdomar som kommer regelbundet och fungerar som stöd för varandra. Ibland bjuds gäster in, till exempel det första homosexuella paret som vigdes i Åmåls kyrka, och det händer att gruppen gör studiebesök [21].

Boende och service för äldre

Äldre människor är på många sätt osynliggjorda och det gäller i ännu högre grad äldre hbtq-personer. Hbtq-frågor kan vara associerade till ett sexuellt perspektiv och äldre människor är ofta avsexualiserade; detta kan vara en anledning till att gruppen hbtq-personer sällan märks bland de äldre [38].

Det finns en stark heteronorm i forskning om åldrandet och både svensk och nordisk forskning om äldre hbtq-personer är begränsad. De studier som

finns om äldre hbtq-personer kommer främst från England, USA och Kanada. Minst forskning finns om transpersoner [39]. Hbtq-personer oroar sig mer än heterosexuella och cis-personer inför ålderdomen. Man oroar sig för att bli deprimerad eller få ångest, att bli socialt isolerad eller för utsatthet om man blir beroende av vård [40]. Många äldre hbtq-personer har upplevt tiden då deras sexuella läggning klassades som sjukdom eller till och med ansågs som olaglig. De kan i sin vardag ha upplevt diskriminering, kränkningar, hot och även våld, som kan ha påverkat deras erfarenheter och livsval.

Förslag på förbättringar för äldre hbtq-personer [41]:

- Mer forskning om åldrandet för gruppen hbtq-personer.
- Samarbete med hbtq-organisationer och ekonomiskt stöd till förändringsarbete.
- Normmedveten utbildning för vård- och omsorgspersonal.
- Nolltolerans mot diskriminering och trakasserier i vård- och omsorgsmiljöer.
- Kunskap om vård- och omsorgstagares sexuella läggning, könsidentitet och könsuttryck.
- Ett könsneutralt språk.

Hbtq-perspektiv i kommunernas vård och omsorg om äldre

Socialstyrelsen gjorde 2013 en kartläggning i ett urval kommuner om hbtq-perspektivet i kommunernas omsorg och vård av de äldre [42]. Kartläggningen visade att få par av samma kön bodde tillsammans i särskilda boenden. I den mån äldre hbtq-personers situation hade uppmärksammats i styrdokument, information eller i utbildning, hade detta endast skett i de större kommunerna (mer än 50 000 invånare). Socialstyrelsen konstaterade också att det inte finns något större kunskapsstöd om äldre hbtq-personer som får vård och omsorg. I en framtid kan man anta att allt fler äldre kommer att vara öppna med sin sexuella läggning, könsidentitet eller könsuttryck, vilket gör att kommunerna behöver planera för

- särskilda hbtq-boenden eller hemtjänstgrupper
- personal med hbtq-kompetens
- information som riktar sig till målgruppen.

Seniorboendet Regnbågen i Stockholm

Regnbågen på Gärdet i Stockholm är en kooperativ hyresrättsförening och det första seniorboendet i Europa för hbtq-personer [43]. Lägenheterna var klara för inflyttning 2013. Seniorboendet erbjuder trygghet och social samvaro för hbtq-personer i åldern 55+. Regnbågen har fått stor uppmärksamhet både i Sverige och utomlands. Profilboendet motiveras med att äldre hbtq-personer är en osynlig grupp och ingen ska behöva riskera att gå in i garderoben på sin ålders höst [44]. Seniorboendet har ingen anställd personal. Flera hyresgäster kommer sannolikt att inom en snar framtid efterfråga hemtjänst och föreningen har därför knutit kontakt med en hemtjänstfirma med hbtq-koncept. Flera av föreningens styrelsemedlemmar bor också på Regnbågen. En erfarenhet är att det är viktigt att ha med både boende och utifrån kommande medlemmar i styrelsen, för att få tillgång till andra och nya perspektiv på verksamheten. Aktiva medlemmar inom föreningen vill gärna hjälpa andra som planerar boende med hbtq-inriktning. Motiven för att satsa på sådant boende varierar; det förekommer hela skalan från rent vinsttänkande till ett starkt engagemang för att vilja förbättra förhållandena för målgruppen. I flera europeiska städer, som London, Liverpool, Köpenhamn, Madrid, Amsterdam och Helsingfors, förekommer diskussioner om boende för hbtq-personer.

Hbtq-certifierat äldreboende

Kungsgården, som ligger i Kungsängen utanför Stockholm, var det första äldreboendet som blev hbtq-certifierat, år 2012. Initiativet togs med en motion i kommunfullmäktige. Extra medel avsattes för utbildning. Hbtq-certifieringens styrka och tyngdpunkt är bemötande, det vill säga hur personalen bemöter de boende och anhöriga, men också hur anställda samspelar och arbetar tillsammans. Verksamheten har nyligen blivit omcertifierad. Äldreboendet har ännu inte haft några hbtq-pensionärer, åtminstone inga som har varit öppna med sin läggning, men man är på boendet väl förberedd för att möta hbtq-pensionärens behov [45].

Idrott

Riksidrottsförbundet

Riksidrottsförbundet, RF, är en samlade organisation för svensk idrott och har i uppdrag att nationellt och internationellt stödja, företräda och leda rörelsen i gemensamma frågor [46]. Förbundet har antagit en policy mot diskriminering på grund av sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck (reviderad 2013). Policyn betonar allas rätt att delta i idrott och syftet är att förebygga och motverka trakasserier och diskriminering med anledning av sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck [47].

Verkligheten ligger ibland långt från visionen om en inkluderande miljö. RF har i samarbete med RFSL utarbetat FoU-rapporten, *Hbtq och idrott* (2013), där ett 40-tal hbtq-ungdomar delar med sig av sina erfarenheter. Ungdomarna beskriver idrotten som en heteroarena, där macho och feminina ideal oftast råder och där jargongen i omklädningsrummen kan vara både homofob och transfob. Många unga hbtq-personer är inte öppna med sin läggning och att ständigt dölja vem man egentligen är kan leda till att vissa ger upp och slutar med sin sport. Idrottsstjärnor fungerar ofta som idoler, men här finns det få hbtq-förebilder. De personer som offentligt kommit ut har oftast gjort det efter att de avslutat sin idrottskarriär och de flesta är homo- eller bisexuella [48].

Erfarenheter från idrotten visar att utvecklingsområden som kan påverka hbtq-ungdomar att stanna kvar i sin förening eller klubb är

- aktivt arbete med normer
- praktiska lösningar kring omklädningsrum m.m.
- tillräckligt många vuxna vid träning, tävlingar m.m.
- hbtq-kompetens hos tränare
- hbtq-personer som förebilder.

En annan FoU-rapport (2014), *Heteronormativitet och gränsöverskridanden inom elitidrotten*, handlar om hbtq-personer och elitidrott. RF och Centrum för idrottsforskning har varit initiativtagare. Rapporten beskriver dessutom den starka kopplingen mellan tävlingsidrott och maskulinitet, vilket lett till att kvinnliga idrottsutövare generellt inte är lika synliga som män [49].

Rapporten pekar på följande stöd för hbtq-personer:

- Ledare och tränare är betydelsefulla personer och de behöver veta vilka normer som ger prägel åt just deras verksamhet.
- Kunskap och utbildning i hbtq-frågor.
- Normkritiskt förhållningssätt.
- Svåra frågor – våga tala om problem; det kan ibland vara bättre att ”fråga fel” eller på ett felaktigt sätt än att inte säga någonting alls.
- Antidiskrimineringskontrakt med dem som tränar.
- Regnbågssymbolen i lokalen.

Kiruna IF

Ishockeylaget Kiruna IF i division 1 blev under 2014 den första hbtq-certifierade idrottsföreningen i landet [50]. Laget spelar nu i regnbågsfärgade matchtröjor. Klubben satsar på tre T:n – Teknologi, Talang och Tolerans. Sponsorernas reaktioner har varierat, några försvann men andra kom i deras ställe. Kiruna IF har fått mycket uppmärksamhet för sitt ställningstagande och har bidragit till diskussionen om idrott för alla.

Regnbågssatsningen innebär att [51]:

- Alla berörda – från lagledare till vaktmästare får utbildning i hbtq-frågor.
- Ishockeyhallen har könsneutrala duschar och toaletter.
- Spelarna föreläser i skolor om öppenhet och människors lika rätt att delta i idrott.
- Klubbens budskap sprids även utanför Kiruna.
- Klubbtröjorna är regnbågsfärgade.

Sundsvall Dragons

Basketklubben Sundsvall Dragons har också tagit steget att stödja hbtq-rörelsen och allas lika värde. Lagets matchtröja har nu en regnbågsfärgad krona som logga för att markera klubbens inställning. Symbolen har utformats i samarbete med Sundsvalls kommun [52].

AIK Fotboll

Fotbollsföreningen har under tiden 2012–2014 drivit ett jämställdhetsprojekt för ungdomstränare och ledare. Syftet var att motverka sexism, homofobi och rasism. Med stöd från Allmänna arvsfonden har klubben tagit fram ett utbildningsmaterial, Fotboll för alla. Vad som händer på planen, i omklädningsrummet eller på läktarna påverkar människor och är föremål för diskussion. Strävan är en öppenhet där alla som tycker om sporten kan känna sig välkomna antingen som spelare eller som åskådare. Fotbollsträningen för ungdomar är ett bra tillfälle att tackla normer och värderingar [53].

Stockholm Berserkers

Stockholm Berserkers är ett rugbyslag utan fördomar dit han, hen eller hon är välkomna. Lagets profil är ett gayrugbyslag, men man tar emot nya spelare oavsett sexuell läggning, etniskt ursprung eller tidigare erfarenhet av spelet. Tanken är att det ska vara så roligt att spela med Berserkers att straighta önskar att de vore gay [54].

EGLSF

The European Gay & Lesbian Sport Federation (EGLSF) har funnits sedan 1989 och vänder sig till lesbian, gay, bisexual, transgender, intersex and queer (lgbtiq) people [55]. Även straighta personer eller mixed sports groups är välkomna att delta. EGLSF motarbetar all diskriminering inom idrotten på grund av sexuell läggning. EuroGames är ett stort hbtq-event med idrott, kultur och politiska inslag i programmet. Det är öppet för alla. Det återkommande sportevenemanget EuroGames hölls senast i Budapest i Ungern 2012. Till sommaren 2015 kommer evenemanget till Stockholm och året därpå till Helsingfors i Finland [56].

Kultur

Inom konst och kultur finns möjlighet att skapa sammanhang och att ge nya perspektiv på världen och skeenden. Konst och kultur diskuterar värdefrågor, förskjuter gränser och kan förändra normer. Här finns utrymme för olika slags berättelser, verkligheter och förebilder som kan vara en viktig del när människor utvecklar och uttrycker sin identitet. Konst och kultur har unika möjligheter att påverka, både känslomässigt och politiskt.

Det finns många olika kulturmiljöer där normer och hbtq-frågor kan synliggöras, som inom teater, film, litteratur, dans, musik och konst. Tillgänglighet till konst och kultur oavsett var man bor i landet är viktigt. Här kan turnerande konstformer, som teater, musik eller vandringsutställningar vara ett sätt att sprida kultur till fler människor [1].

Att ge stöd till kulturprojekt som uppmärksammar normer och hbtq-perspektivet på olika sätt, ökar möjligheten för kulturen att främja frågorna. Det är också väsentligt att integrera ett hbtq-perspektiv i kulturinstitutioners verksamhet för att ge ett brett genomslag.

Biblioteken når många människor. De flesta bibliotek har en bred och utåtriktad verksamhet förutom traditionell bokutlåning och möjligheter för människor att läsa tidningar eller låna datorer. Att ha hbtq-litteratur samlad och väl synlig kan betyda mycket för enskilda besökare. Flera bibliotek har ökat sin hbtq-kompetens och här kan nämnas att Hallonbergens bibliotek i Sundbyberg var först med att bli hbtq-certifierat, år 2012 [57].

Demokratiprojekt

Queering Sápmi, ett demokratiprojekt om mänskliga rättigheter som pågick perioden 2011–2014, handlade om hur det är att vara same och normöverskridare. Projektet baserades på livsbeskrivningar och belyste sådant som berättelsers betydelse och vad det kan innebära om röster tystas eller tystnar, särskilt i miljöer där människor är en minoritet i en minoritet. Det varierar vilka problem eller vilken tolerans som hbtq-personer möter, ibland beroende på var i landet de bor. Det kan vara stor skillnad på vad som är cutting edge i Stockholm och i Arvidsjaur. Projektidén var att skapa förståelse för olikheter och förmedla insikter om att olikheter kan ge en grupp styrka. Projektet har summerats både i en bok och i en utställning med syfte att synliggöra hbtq-personer i det samiska samhället [58].

Filmfestival

Cinema Queer International Film Festival har ägt rum för fjärde året i Stockholm [59]. På festivalen 2014 visades film på andra ställen än på biografen, man kunde gå på bio i kyrkor, gallerier eller på badhus. Evenemanget har ett normkritiskt perspektiv och vill bredda det heteronormativa utbudet genom att visa de senaste queer-filmerna och bidra till att skapa samtal och debatt [60].

Museer

The Unstraight Museum och Historiska museet samarbetar i The Unstraight Museum och Article One, som är en utveckling av ett digitalt och användardrivet museum, med genus- och hbtq-perspektiv. Till detta digitala museum har människor donerat bilder av och historier om föremål som för dem har en särskild unstraight betydelse i en straight värld [61]. Till exempel visas en bild på "Kung Kristinas" kröningsmantel från 1650, då regenten har en särskild historisk mening för hbtq-samhället. En annan bild visar en leksak, en vit kiwi, från Nya Zeeland; eftersom det är ovanligt att fåglarna föds vita visas de särskild omsorg och aktning av ursprungsbefolkningen av det enkla skälet att de är annorlunda. Människor över hela världen är välkomna att lämna bidrag till museets samling [62].

Konstprojekt

SVAR PÅ TAL är ett normkritiskt konstprojekt i verbalt självförsvar som vill synliggöra maktstrukturer. Man kan via workshops eller genom att läsa på hemsidan få hjälp att träna sig i strategier, som att ge svar på tal, upplysa någon om något eller att "såga" ett påstående eller en fråga. Det finns ett antal ämneskategorier att välja mellan, till exempel sexism, heteronorm, transfobi och antifeminism [63]. SVAR PÅ TAL kan genom att vända på perspektiven också synliggöra hur strukturer är uppbyggda, så att inte den som har blivit kränkt behöver bära skulden för kränkningen.

Konstprojekt

Apelns Graf i Stockholm är en ideell förening och ett konstnärligt centrum för queers, transpersoner och allierade. Fokus är a safer space, dvs. ett tryggare ställe att träffas, där man kan bedriva olika slag av konstnärlig verksamhet, som måleri, musik och textilkonst [64]. Föreningen accepterar inte respektlöshet, trakasserier, våld eller någon form av missbruk. I stället uppmuntras en öppen och respektfull diskussion om olikheter och konsten att ifrågasätta de egna fördomarna [65].

Teater

På Socialstyrelsens konferens om hbtq-perspektivet i teori och praktik presenterade Musikteater Unna transpersonen Maria Johansdotter – Magnus Johanssons livsöde, återberättat från rättegångsprotokoll från 1700-talets början. Maria levde som nyckelharpspelaren Magnus Johansson. Hans stora kärlek var musiken och Anna Andersdotter. Det unga paret planerade att gifta sig, men ryktet gick att Magnus var både kvinna och man och omgivningen försökte att avslöja honom. Kärestan Anna gjorde ett självmordsförsök och Magnus blev slutligen dömd till maxstraffet på grund av deras förbjudna kärlek. Straffet var fängelse i 14 dagar på vatten och bröd, som på den tiden oftast betydde döden. Föreställningen visar två personer som stred för sin kärlek och Magnus kamp att få vara den han var [66].

Referenser

- [1] En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Regeringskansliet; 2013.
- [2] Hon hen han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner. Ungdomsstyrelsen; 2010. Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:2.
- [3] Diskrimineringsombudsmannen. Hämtad 2015-02-21 från <http://www.do.se/>.
- [4] Folkhälsomyndigheten. Utvecklingen av hälsan och hälsans bestämningsfaktorer bland homo- och bisexuella personer. 2014.
- [5] RFSL:s Kommunundersökning 2014. Stockholm: RFSL; 2014.
- [6] RFSL. Hbt-certifiering. Hämtad 2015-02-8 från <http://www.rfsl.se/?p=4960>.
- [7] Landstinget i Uppsala län. Lasarettet HBT-certifieras. Medicinmottagningen har HBT-certifierats. Hämtad 2015-02-21 från <http://www.lul.se/sv/Vard-halsa/Sjukvard/Sjukhus/Lasarettet-i-Enkoping/Om-lasarettet/Aktuella-lasarettsnyheter/Lasarettet-HBT-certifieras1/>.
- [8] Landsting i samverkan Adlongruppen. Regional samverkan kring frågor om sexuell hälsa. Hämtad 2015-02-08 från http://www.adlongruppen.se/sv/hiv_aids_sti_fragor/.
- [9] Västra Götalandsregionen. Närhälsan – den offentliga primärvården i Västra Götaland hbtq-diplomerade! Hämtad 2015-02-21 från <http://www.narhalsan.se/sv/startside/For-Vardgivare/hivprevention/SCENENS-BLOCKINFO/HELKOLUMN/RAD-1/Aktuellt-fran-KSH/Nyhetslista/Nu-ar-over-80-mottagningar-i-Vastra-Gotaland--hbt-diplomerade/>
- [10] Att mötas i hälso- och sjukvård – Ett utbildningsmaterial för reflektion om bemötande och jämlika villkor. Socialstyrelsen; 2015.
- [11] Nationellt kunskapsstöd för vård och behandling av barn och ungdomar med könsdysfori. Vägledning och rekommendationer. Remissversion. Socialstyrelsen; 2014.

[12] Nationellt kunskapsstöd för vård och behandling av personer med könsdysfori. Metodbeskrivning och kunskapsunderlag. Bilaga. Preliminär version. Socialstyrelsen; 2014.

[13] Statens folkhälsoinstitut. Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation. Återrapportering av regeringsuppdrag att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer. Hämtad 2015-02-11 från <http://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/12296/a200519-uppdraghbt-0512.pdf>.

[14] Larsson S, Lilja J, Fossum B i samarbete med Bergstöm-Walan M-B, Marianne Berg M. Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa. Statens folkhälsoinstitut; 2008.

[15] Västra Götalandsregionen. Samrådet för hbtq-frågor. Hämtat 2015-02-15 från <http://www.vgregion.se/sv/Enheten-for-rattighetsfragor/Det-har-gor-vi/HBTQ/Samradet-for-HBTQ-fragor/>.

[16] Jacobson M. Normbrytande liv i Göteborg. Lägesrapport om hbtq-personers livsvillkor 2014. Göteborgs Stad; 2014.

[17] Malmö stad. Strategisk utvecklingsplan mot diskriminering. Hämtad 2015-03-03 från <http://malmo.se/Kommun--politik/Sa-arbetar-vi-med.../Antidiskriminering/Strategisk-utvecklingsplan.html>.

[18] Malmö stad. Strategi och handlingsprogram för arbetet med sexuell hälsa i Malmö stad 2010-2017. Hämtad 2015-03-03 från <http://malmo.se/download/18.d8bc6b31373089f7d9800038679/1383649099751/Sexuell%2Bh%C3%A4lsa%2B2010-2017.pdf>.

[19] Stockholms läns landsting. Hbt-policy för Stockholms läns landsting. Hämtad 2015-03-08 från [http://www.lafa.nu/Documents/Rapporter\(HBT_policySLL.pdf](http://www.lafa.nu/Documents/Rapporter(HBT_policySLL.pdf).

[20] Lagerberg, D. & Sundelin, C. Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder och resultat. Stockholm: Gothia; 2000.

[21] Om unga hbtq-personer. Hälsa. Ungdomsstyrelsen; 2012.

[22] Thorén M. Porsöskolan på väg bli landets första hbtq-certifierade skola. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.lararnasnyheter.se/lararnas-tidning/2014/09/02/porsoskolan-pa-vag-bli-landets-forsta-hbtq-certifierade-skola>.

[23] Grillska Gymnasiet. Grillska i Uppsala blir Sveriges första HBT-certifierade gymnasium. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.stadsmissionen.se/Grillska/gymnasium/Uppsala/Aktuellt/Nyheter/Grillska-i-Uppsala-blir-Sveriges-forsta-HBT-certifierade-gymnasium/>.

- [24] Maria Gamla Stans förskolor. Pedagogik för ett helt livsutrymme. Hämtad 2015-02-21 från <https://www.youtube.com/watch?v=6zpt8ry9lPw>.
- [25] RFSL m.fl. Barn i regnbågsfamiljer. Ett utbildningsmaterial för förskolan. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.barniregnbagsfamiljer.se/>.
- [26] RFSL. Norrlands förbättrar sig. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.rfsl.se/?p=4257&aid=11426>.
- [27] Arvsfonden. Nätverket för Normkritiska Skolgrupper. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.arvsfonden.se/projekt/natverket-for-normkritiska-skolgrupper>.
- [28] Uppdrag HBTQ. Ungdomsstyrelsens slutrapport om mötesplatser för unga hbtq-personer. Ungdomsstyrelsen; 2014.
- [29] Om unga hbtq-personer. Fritid. Ungdomsstyrelsen; 2012.
- [30] Linköping Queer Identity. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.liquid-linkoping.se/>.
- [31] Lagergren L. & Fundberg J. Liquid. Fritidsverksamhet för hbtq-ungdomar. Utvärderingsrapport utförd på uppdrag av Linköpings kommun. Hämtad 2015-02-8 från <http://www.liquid-linkoping.se/wp-content/uploads/2014/12/Utva%CC%88rdering-LIQUID.pdf>.
- [32] RFSL Stockholm. Egalia. Ett fritidshäng för hbtq-ungdomar mellan 13–20 år. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.egaliaung.se/>.
- [33] Lidingö stad. Mötesplats för unga hbtq-personer. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.lidingo.se/toppmeny/kulturfritid/nyheterkulturochfritid/motesplatsforungahbtqpersoner.5.503c0e4f13dfa93eb5b349.html>.
- [34] Karlstads kommun. Fritidsgårdar. Café Bfree. Hämtad 2015-02-25 från <http://karlstad.se/uppleva-och-gora/motesplatser/fritidsgardar/cafe-bfree/>.
- [35] RFSL. Habitat Q. Hämtad 2015-02-08 från <http://www.rfsl.se/malmo/habitat-q/>.
- [36] Björk E. Hon startade hbtq-mötesplats i Angered. Hämtad 2015-02-01 från <http://www.gp.se/nyheter/goteborg/1.2529681-hon-startade-hbtq-motesplats-i-angered>.
- [37] UMO. Om UMO. Hämtad 2015-02-09 från <http://www.umo.se/Om-Umo/>.

- [38] Bromseth J, Siverskog A, red. LHBQTQ-personer och åldrande. Nordiska perspektiv. Lund: Studentlitteratur; 2013.
- [39] Siverskog A. Den internationella forskningen om äldre hbtq-personer. I: Bromseth J, Siverskog, A, red. LHBQTQ-personer och åldrande. Nordiskt perspektiv. Lund: Studentlitteratur; 2013, s. 31–43.
- [40] Möllerop CA. Normen, identiteten, sexet och ålderdomen. I: Bromseth, J, Siverskog A, red. LHBQTQ-personer och åldrandet. Nordiska perspektiv. Lund: Studentlitteratur; 2013. s. 277–302.
- [41] Robertsson H. Äldre homo- och bisexuella mäns upplevelser av normbrytande. I: Bromseth, J, Siverskog A, red. LHBQTQ-personer och åldrandet. Nordiska perspektiv. Lund: Studentlitteratur; 2013. s.185–206.
- [42] Äldre hbt-personer och kommunernas vård och omsorg om äldre. En kartläggning. Socialstyrelsen; 2013.
- [43] Regnbågen. Hämtad 2015-02-01 från <http://www.regnbagen.net/>.
- [44] Margolis E. LGBT retirement home: the end of the rainbow. Hämtad 2015-02-01 från http://www.theguardian.com/society/2014/jul/27/lgbt-retirement-home-sweden?CMP=tw_t_gu.
- [45] Holmberg M. Hit är alla välkomna! Social Qrage 2012; 6:20-4.
- [46] Riksidrottsförbundet. Hämtad 2015-02-11 från <http://www.rf.se/>.
- [47] Riksidrottsförbundet. Policy. Riksidrottsförbundets policy mot diskriminering på grund av sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Hämtad 2015-02-12 från http://www.rf.se/ImageVaultFiles/id_28973/cf_394/diskr_sexuell_lagning_rev_2013.PDF.
- [48] Darj F, Piehl M, Hjelte F. Hbtq och idrott. Ungdomars erfarenheter och villkor inom svensk idrott. Riksidrottsförbundet; 2013. FoU-rapport 2013:1.
- [49] Linghede E. Heteronormativitet och gränsöverskridanden inom elitidrotten. Stockholm: Riksidrottsförbundet; 2014. FoU-rapport 2014:5.
- [50] Nilsson T. Kirunas regnbågssatsning färgar hockeyvärlden. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.svenskhockey.eu/2014/10/17/kirunas-regnbagssatsning-fargar-hockeyvarlden/>.
- [51] Järlström T. Kiruna IF blir HBT-certifierad. Hämtad 2015-02-01 från <http://www.progressum.se/kiruna-blir-hbt-certifierat/>.

- [52] Wahlberg M. Sundsvall Dragons gör som Kiruna. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.aftonbladet.se/sportbladet/basket/article19684291.ab>.
- [53] AIK. Fotboll för alla. Hämtad 2015-02-01 från <http://fotbollforalla.com/>.
- [54] Gad M. Bögrugby – för straighta. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article13422732.ab>.
- [55] History. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.eglsf.info/about-us/history/>.
- [56] The European Gay & Lesbian Sport Federation. Hämtad 2015-02-01 från <http://www.eglsf.info/>.
- [57] Sundbyberg. Sveriges första hbt-certifierade bibliotek finns i Hallonbergen! Hämtad 2015-02-01 från <http://bibliotek.sundbyberg.se/105174/sveriges-forsta-hbt-certifierade-bibliotek-finns-i-hallonbergen>.
- [58] Kulturrådet. Queering Sápmi – minoritet i en minoritet. <http://www.kulturradet.se/hbtq/Nyheter/Nyheter-2014/Queering-Sapmi--minoritet-i-en-minoritet-/>.
- [59] Kulturrådet. Queerfilm utanför biosalongen. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.kulturradet.se/hbtq/Nyheter/Nyheter-2014/Queerfilm-utanfor-biosalongen/>.
- [60] Cinema Queer International Film Festival 24-27 September 2015. Hämtad 2015-02-12 från <http://cinemaqueer.se/klubb-cinema-queer/>.
- [61] The Unstraight Museum. The Collection. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.unstraight.org/>.
- [62] The Unstraight Museum. Add your object. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.unstraight.org/add.php>.
- [63] SVAR PÅ TAL. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.svarpatal.se/>.
- [64] Apelns Graf. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.apelnsgraf.se/about>.
- [65] Apelns Graf's Safer Spaces Policy. Hämtad 2015-02-12 från <https://docs.google.com/file/d/0B43nQbBxosC6TDhQbjBOSk1fSjA/edit>.
- [66] Musikteater Unna. Maria Johansdotter. Anno 1702. En transpersons livsöde. Hämtad 2015-02-12 från <http://www.mariajohansdotter.se/Mariajohansdotter/Mariajohansdotter.html>.

Bilaga 1

HBT-certifierade verksamheter

Följande verksamheter är hbt-certifierade och finns listade på RFSLs webb (<http://www.rfsl.se/?p=4962>):

Arvika

- Barnmorskemottagningen i Arvika
- Ungdomsmottagningen i Arvika
- Familjerådgivning i Arvika

Askim

- Barnavårdscentralen Askim
- Barnmorskemottagningen Askim

Botkyrka

- Ungdomsmottagningen - Botkyrka kommun
- Sektionen för nätverks- och familjevårdsarbete - Botkyrka kommun

Enköping

- Medicinmottagningen - Lasarettet i Enköping
- Sjukhuschefens stab - Lasarettet i Enköping
- Utvecklingsenheten - Lasarettet i Enköping
- Ekonomienheten - Lasarettet i Enköping
- Kirurgiskt centrum administration - Lasarettet i Enköping
- Försörjningsenheten - Lasarettet i Enköping
- Röntgenavdelningen - Lasarettet i Enköping
- Kirurgmottagningen - Lasarettet i Enköping
- Kirurgavdelningen - Lasarettet i Enköping
- Medicinska sekreterare, Kirurgiskt centrum – Lasarettet i Enköping
- Infocenter - Lasarettet i Enköping
- Kommunikationsenheten - Lasarettet i Enköping
- Gynekologmottagningen - Lasarettet i Enköping
- HR-enheten - Lasarettet i Enköping

Eskilstuna

- Barnmorskemottagningen Eskilstuna
- Psykiatrisk mottagning Eskilstuna
- Gynekologi- och SESAM-mottagningen på Mälarsjukhuset - Eskilstuna
- Familjerådgivningen - Eskilstuna
- Ungdomsmottagningen - Eskilstuna
- Barnahus - Eskilstuna
- Se oss - Eskilstuna
- STOPP - Eskilstuna
- Huven - Eskilstuna
- Vårdcentralen City - Eskilstuna
- Vuxenförvaltningen, personlig assistans enhet 1

Falkenberg

- Ungdomsmottagningen Falkenberg

Göteborg

- Musikverksamheten Mammut
- Majkens fritidsgård
- Allégårdens fritidsgård
- Parkleken Plikta
- Arena 29
- Föreningsstöd
- Psykologmottagningen SiS ungdomshem Björkbacken

Halmstad

- STD-mottagning Halmstad
- Studenthälsan Högskolan i Halmstad
- Ungdomsmottagningen Halmstad

Haninge

- Handengeriatriken
- Rudans vårdcentral

Huddinge Kommun

- Familjecentralen Skogås - Barnmorskemottagningen Skogås
- Familjecentralen Skogås - Capho Barnavårdscentral Skogås
- Familjecentralen Skogås - Socialtjänst, öppenvård/förebyggande
- Familjecentralen Skogås - Trångsunds Barnavårdscentral
- Familjecentralen Skogås - Öppna förskolan Skogås
- Huddinge Ungdomsmottagning

Hyltebruk

- Ungdomsmottagningen Hylte

Karlstad

- Väse fritidsgård
- Älvans fritidsgård
- Parkleken Kronoparken
- Kontoret – KFF Öppen Fritidsverksamhet
- Fritidsledare i Fält
- Tolvmansgatans Fritidsgård
- Bfree
- Parkleken Karmen
- Sjösala Fritidsgård
- Senioreernas Hus
- Karlstad ungdomsmottagning Druvan
- Mottagningen för hud- och könssjukdomar - Landstinget i Värmland
- Elevhälsan inom gymnasieskolan - Karlstad kommun
- Hultsbergs fritidsgård
- Lugnets fritidsgård
- Kronoparkens fritidsgård
- Molkoms fritidsgård
- Ungdomens hus UNO
- Parkleken Orrleken
- Parleken Rudsleken

Kiruna

- Granitens hälsocentral

Kungsbacka

- Ungdomsmottagningen Kungsbacka

Kungsängen

- Kungsgården äldreboende

Laholm

- Ungdomsmottagningen Laholm

Linköping

- Fritidsgården Ekholmen
- Ungdomskulturhuset Arbis
- Fritidsgården Berga
- Fritidsgården Lambohov
- Fritidsgården Sturefors

- Fritidsgården Malmslätt
- Fritidsgården Tallboda
- Fritidsgården Vikingstad
- Fritidsgården Lingham
- Diva
- Liquid
- Shanazi Hjältar

Luleå

- Porsöns vårdcentral
- D.I.O.R - Delaktighet och inflytande i det offentliga rummet
- PeKa Luleå - Pengar till Kreativa Arrangemang
- Tuna fritidsgård
- Örnästes fritidsgård
- Gammelstads fritidsgård
- Bergvikens fritidsgård
- Uddens förskola
- Luleå brottsofferjour
- FREDA-mottagning mot våld
- Socialförvaltningen Luleå kommun
- Personalenheten socialförvaltningen
- Mobilt stödteam

Malmö

- Vårdcentralen Eden
- Vårdcentralen Sorgenfrimottagningen
- Barnvårdscentralen Sorgenfri
- Barnvårdscentralen Eden
- Familjens hus
- Centrum för sexuell hälsa

Nyköping

- Arnö familjecentral
- Brandkärrs familjecentral
- Mejram
- Fredman
- Cumulus
- Familjestöd
- Kommunikationsstaben - Landstinget Sörmland
- Nyköpings Ungdomsmottagning

Salem

- Salems barnmorskemottagning
- Salems ungdomsmottagning

Sollentuna

- Biblioteken i Sollentuna
- Sollentuna ungdomsmottagning

Solna

- Solna Stadsbibliotek

Stockholm

- Familjerådgivningen - Socialförvaltningen Stockholm
- Behandlingsenheten - Socialförvaltningen Stockholm Järva mansmottagning - Stockholm
- Stockholms skolors ungdomsmottagning
- Beroendecentrums hbt-mottagning - Stockholm
- BOSSE - Råd, stöd och kunskapscenter - Stockholm
- Attendo Individ och Familj: Konsulenterna inom Jour- och familjehemsverksamheten (rikstäckande)
- Attendo Individ och Familj: Katarina ungdomshem - Stockholm
- Attendo Individ och Familj: KrisTina Skyddat boende - Stockholm
- Förskolan Nicolaigården - Stockholm
- Förskolan Egalia - Stockholm
- Fritidsgården Enskede Träffpunkt
- Fritidsgården Högdalens Kvartersgård
- Fritidsgården Stureby Träffpunkt
- Krica behandling & utbildning - Stockholm
- RFSU-kliniken - Stockholm
- Unga kvinnors värn - Stockholm
- Vårlyjus familjerådgivning - Stockholm
- Västerorts ungdomsmottagning - Stockholm
- Skärholmens ungdomsmottagning
- Prostitutionsenheten - Socialförvaltningen i Stockholm
- Resursteam barn och ungdom (familjehem) - Socialförvaltningen i Stockholm
- Resursteam barn och ungdom (adoption) - Socialförvaltningen i Stockholm
- Riksby vårdcentral - Bromma
- Rågsveds fritidsgård
- Hagsätra fritidsgård
- Öppna Förskolan Östberga - Stockholm
- Öppna Förskolan Rågsved - Stockholm
- Öppna Förskolan Stureby/Svedmyra - Stockholm
- Öppna Förskolan Årsta - Stockholm
- Öppna Förskolan Högdalen - Stockholm
- Öppna Förskolan Dalen - Stockholm
- Vita Bergen, Pysslingen Förskolor
- Björngården, Pysslingen Förskolor

Strängnäs

- Strängnäs ungdomsmottagning
- Familjecentralen Strängnäs
- Vårdcentralen Strängnäs

Sundbyberg

- Aggregat
- Hallonbergens bibliotek
- Dagverksamheten Höjdpunkten + Anhörigstöd - Sundbybergs Äldreförvaltning
- Dagverksamheten Solbacken + Anhörigstöd - Sundbybergs Äldreförvaltning
- Biståndsenheten - Sundbybergs Äldreförvaltning
- Bibliotek Sundbyberg
- Sundbybergs Simhall

Södertälje

- Södertälje ungdomsmottagning

Täby

- Täby Ungdomsmottagning
- Attundaskolan
- Familjgruppen
- Alternativ till våld (ATV)
- Resursteamet
- Mini-Maria
- Stödcentrum för Unga i Södra Roslagen
- Barnahus Södra Roslagen
- Hägernäs familjecentrum
- Familjerådgivningen

Uppsala

- Folktandvården i Uppsala län

Varberg

- Ungdomsmottagningen Varberg

Vallentuna

- Vallentuna Ungdomsmottagning

Västmanlands län

- Ungdomsmottagningen i Sala
- Ungdomsmottagningen i Surahammar
- Ungdomsmottagningen i Västerås

Örebro län

- Ungdomsmottagningen i Örebro län: Hallsberg
- Ungdomsmottagningen i Örebro län: Karlskoga
- Ungdomsmottagningen i Örebro län: Knuffen i Örebro
- Ungdomsmottagningen i Örebro län: Lindsberg
- STD-mottagningen på Universitetssjukhuset Örebro
- Ängens vårdcentral

Bilaga 2

Hbtq genom tiderna

Formella rättigheter för hbtq-personer har successivt förstärkts i Sverige [1]. En bild av historiken, i kronologisk ordning och främst utifrån lagändringar, ges nedan och visar hur livet och vardagen har påverkats för hbtq-personer. Här följer några händelser som skrivit historia:

1944	Sexuella relationer mellan samtyckande vuxna av samma kön avkriminaliserades. Sjukdomsdiagnosen kvarstår till 1979.
1950	RFSL (Riksförbundet för Sexuellt Likaberättigande) bildas för målgruppen homosexuella.
1966	Transföreningen FPES (Full Personality Expression Sweden) bildas.
1972	Lag (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall. Lag som möjliggör ändrad könstillhörighet.
1979	Homosexualitet är inte längre en sjukdomsdiagnos.
1995	Lag (1994:1117) om registrerat partnerskap.
1999	Lag (1999:133) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning. HomO, ombudsman mot diskriminering p.g.a. sexuell läggning, inrättas (finns efter 2009 inom DO).
2002	Lag (2001:1286) om likabehandling av studenter i högskolan.
2003	Anspelningar på sexuell läggning omfattas av brottsrubriceringen hets mot folkgrupp.
2003	Par av samma kön får möjlighet att prövas som adoptivföräldrar.
2003	Sambolag (2003:376), en könsneutral sambolag.
2003	Lag (2003:307) om förbud mot diskriminering. Lagen utvidgas år 2005 och 2006.
2005	Lagändringar ger lesbiska par möjlighet till assisterad befruktning.
2009	Diskrimineringslagen (2008:567) ersätter tidigare diskrimineringslagstiftning och utvidgas samtidigt.
2009	Transvestism avskaffas som sjukdomsbegrepp.
2009	Könsneutral äktenskapslagstiftning.
2009	Myndiga personer får själva välja förmamn, även s.k. könskonträra namn.
2013	Nya juridiska regler för ändrad könstillhörighet.
2013	Kravet på sterilisering vid ändrad juridisk könstillhörighet tas bort.